

ADALÉKOK KÓDEXEINK FORRÁSAIHOZ.

(Első közlemény.)

Kódexirodalmunk forrásainak nyomozása hálás terület a kutató számára. Még mindig szép számmal vannak kódexeinkben olyan részek, melyeknek forrása eddig nincs földerítve. Magam is szolgálok adalékokkal s alábbiakban földolgozom forrásnyomozásaim eredményét. Helyszűke miatt mellőzöm olyan hosszabb latin forrásszövegek közlését, melyek gyűjteményes kiadványokban vagy más újabb kiadásban könnyebben hozzáférhetők. Szemelvényül csak épen annyit közlök, hogy az olvasó maga is meggyőződhessek a megállapítások helyességéről.

1. Ludolphus de Saxonía és kódexeink.

A XIV. század misztikusai sorában Seuze (Suzo) Henrik mellett méltó nevet szerzett magának Ludolphus de Saxonía is. Életéről keveset tudunk. 1300 táján Szt. Domonkos rendjébe lépett, majd hogy teljesen a szemlélődő életre szentelhesse magát, 1326 táján átlépett a szigorúbb kartauzi szerzetbe. 1340 után halt el, mint a néma barátok egyik kolostorának, valószínűleg a straszburgi kolostornak perjele.¹

Önsanyargató élete mellett a lelkek üdvét is gondozta vallásos munkáival. Istenes elmékedései s egyéb munkái közül legismertebb fő műve: *Vita Jesu Christi ex quattuor evangeliiis aliisque scriptoribus concinnata*. Nyomtatásban 1474-ben Straszburgban jelent meg először. Ez a munkája ösnyomtatványkiadásban, de már előbb kézirat alakjában is megvolt hazai kolostori s plébániai könyvtárakban.² A középkori magyar kolostorokban is sokat forgatták e könyvet. Ludolphus rövidre fogva is átdolgozta e művét *Vita Christi in compendium redacta* címmel. Am ismerték és forgatták magyar kolostorokban egyéb munkáit is, kivált a *Speculum humanae salvationis* címűt, mely-

¹ Wetzer u. Welte: *Kirchenlexikon*. 1893.² VIII. k. 225.

² A *Vita Jesu Christi* I. része megvan a budapesti egyetemi könyvtár Cod. lat. saec. XV. nro 51. jelzésű kéziratában. (Timár Kálmán: *Prémontrei kódexek*. 1924. 26. l.)

ből szintén vannak könyvtárainkban régi kéziratok és nyomtatványok.¹

Középkori irodalmukban, különösen a magyar kódexirodalomban sűrűn találkozunk Ludolphus de Saxonia nevével. Landulfus (Cornides-k. 77¹⁶, 78²²), Lwdwlffus nevo^e doctor (Érdy-k. 44²⁰, Debreceni-k. 346¹⁷), Lwdolffos zent atya (Érdy-k. 176¹⁰) s ilyen hivatkozások gyakran fordulnak elő kódexeink lapjain. Nem egyszer Temesvári Pelbárt munkáinak közvetítésével került Ludolphus neve a kódexek lapjaira. Legtöbbször emliti nevét magyar rendtársa, az Érdy-k. névtelen kartauzija s egy ízben fő művét is idézi: Lwdolffus Carthusiensis super *vita xpi* (75²³). Ennyiféle alakban említik kódexeink Ludolphus nevét. De nemcsak emlegetik, idézik Ludolphus de Saxonia nevét, fő művét föl is használták kódexiróink.

Vargha Damján utalt először Ludolphus de Saxonia és kódexeink érintkezésére.² A *Speculum humanae salvationis* című munkának kódexeinkre gyakorolt hatását állapította meg. Szószzerinti egyezést is talált az egyik fejezet s az Érsekújvári-k. megfelelő imádságai között. Később az egész elmélkedésnek (25²⁷—64³⁰) közvetlen forrását is megtalálta a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár egyik kéziratában.³ Am Ludolphus fő műve, a *Vita Christi* közvetlenül hatott más kódexeinkre is.

a) A Winkler-kódex Ájtatos gondolatai.

A Winkler-k. 235—244. lapján összefüggő, sorozatos imádságokat találunk. A rövid bevezetés megmondja az ájtatosság célját: Kezdetnek *ayoitatus gondolatok* awagh ymadfagok mynden orakra. Ezek tehát a napnak különféle szakaira, a nap imáóráira szánt imádságok. Az ilyen imádságok és elmélkedések kedveltek és elterjedtek voltak a középkorban. Ilyen a *Patris sapientia* kezdetű vers is, melynek latin és magyar verses szövege megvan a Winkler-k. ben is. Ugyanerre a célra szánt hosszabb elmélkedések is vannak kódexeinkben. (Vitkovics-k. 73—103. l., Miskolci töredék, Érsekújvári-k. 25—64. l.) Az egyházi íróknak egész sora, pl. Ludolphus de Saxonia, Trithemius stb. írt ilyen elmélkedéseket s ájtatosságokat. Hasonló ájtatosság található a középkori latin imakönyvekben is (pl. Nicolaus Salycetus: *Anthidotarius anime*).

¹ Vargha Damján alább idézendő tanulmányában (2—3. l.) a *Speculum*nak két bpesti és egy németújvári kéziratát említi. Megvan a mű a pozsonyi káptalani könyvtár XIV. századi kéziratai között is. A kézirat kezdő sorai a címet is tartalmazzák: Incipit liber transfiguratus. Incipit prohemium cuiusdam noue compilacionis, cuius nomen et tytulus est: *speculum humane saluacionis*. (Magyar Szón 1867. 368. l. 50. sz.)

² *Speculum humanae salvationis és a magyar kódexirodalom* (Bpest 1912. Kny. az Akad. Értesítőből).

³ Sz. István Akadémia Értesítője. 1921. 83—84. l.

A Winkler-k. szóbanforgó imádságainak, v. i. az *Átatos gondolatoknak* olasz szövegét megtalálta Vargha Damján.¹ Latin eredetije magvan Ludolphus de Saxoniának Jézus életéről írt elmékedései között.

A *Vita Christi* II. részének 58—66. fejezete Jézus kinszenvedéséről (*De Passione Domini nostri meditando*) szóló elmékedéseket ad, szintén a napi imaórákra osztva. Minden fejezet, illetőleg elmékedés végén, miként egyáltalában az egész műben fejezetről-fejezetre, egy-egy imádság van. A Winkler-k. ezeket az imádságokat fordítja le az 59—66. fejezet végéről. Az egybevetésnél a Rigollot gondozta kiadást használtam.²

A 8 imádságból álló sorozat latin szövegéből mutatóba közlöm az első imádság szövegét.

De primo completorio. Domine Jesu Christe, qui in agonia sanguinem sudasti, da mihi in aerumna peregrinationis hujus, tecum sudare, ut otiosa non marcescam requie; sed in sudore vultus mei vascar te pane vivo, tuique sudoris sanguinei balsamum me aegrotum sanet, et caelesti curiae lotum repraesentet; et qui Judae osculo te tradi in manus impiorum et ligatum adduci ad Annam permisisti, ac vincula mortis aeternae nobis abstulisti, non permittas me tradi in manus crudelium, et rumpe vincula conscientiae meae malae, ut securus decantem: Dirupisti vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis. Amen. (*Vita Jesu Christi* P. II. cap. LIX. Oratio. = Winkler-k. 235¹—236¹⁹. Nytár. II. 263. 1.)

b) A Debreceni-kódex elmékedései Mária örömeiről.

1. A Debreceni-k. 327. lapján az *Istenszülo Máriának örömeiről* szóló elmékedés kezdődik. A két egymást követő elmékedés közül jobban érdekel bennünket a második helyen álló, mely Szűz Mária látogatásáról, v. i. a visitatióról szól. Az egész elmékedés megfelel a *Vita Jesu Christi* egyik fejezetének.

A *Vita* I. r. VI. fejezete ezt a címet viseli: *De Nativitate et Circumcisione Praecursoris Domini*. Lukács evangéliumának I. fejezete alapján épül föl az elmékedés s magában foglalja a Szűz Mária látogatásához kapcsolódó eseményeket is. A Debreceni-k. 344—356. lapján található elmékedés ennek a fejezetnek szabad átdolgozása. A magyar szöveg el-elhagy egyes részeket, közbe-közbe pedig betold más szöveget. Egész részeket, pontokat is elhagy Ludolphus szövegéből, de megtartja annak gondolatmenetét. A szöveg hivatkozik Ludolphus nevére is.

A magyar átdolgozásban Ludolphus elmékedésének egyes részei ekként következnek egymásután: 1. Maria ad visitandam

¹ IK. 1914. 126. 1.

² Ludolphus de Saxonia: *Vita Jesu Christi*. Paris-Roma 1870. I—IV. k.

Elizabeth vadit. (= Debr.-k. 344⁵—345²⁶.) 2. Cur prior ipsam salutaverit? (345²⁷—346¹⁶.) 3. Sex hic moraliter a nobis imitanda. (346¹⁷—349²⁶.) 4. Joannes repletus Spiritu Sancto in utero matris exultat. (349²⁶—350⁷.) 5. Benedicta Maria, benedictusque fructus illius (350⁷⁻⁹.) 6. Maria ad diversos diversae venit. (350⁹—351¹⁸.) 7. Elizabeth secreta per Spiritum Prophetiae novit. (351¹⁸⁻²⁰.) 8. Canticum Mariae. (351²⁴⁻³².) 11. Gaudium Elizabeth et Mariae. (351³²—353²⁴. Alig néhány szót, egy-két sort hagy el itt közbe-közbe a magyar szöveg.) 12. Quamdiu Maria mansit cum Elizabeth? (353²⁴—2⁹.) 13. Nativitas S. Joannis Baptistae. (353²⁰—354³⁵.) 15. Circumcisio praecursoris (354³⁵—354⁷.) 17. Mirabilia quae tunc facta sunt. (355⁷—1⁴.) 19. Mariae reversio (355¹⁵—356²⁴.) A fejezet végén levő imádságot nem fordítja le a magyar szöveg, hanem pótolja Szt. Anzelmnek egy megfelelő rövid imádságával.

Szemelvényül közlöm a 11. pontot, melyben leghivebben egyezik a magyar szöveg a latin eredetivel. A magyar fordításban kihagyott részeket zárójelbe teszem. Íme a latin szöveg:

Gaudium Elizabeth et Mariae. Considera ergo, quomodo laetantur matres ambae: laudant Deum de utraque conceptione, et in gratiarum actione consistentes, agunt dies laetitiae. O qualis domus, ubi pariter commorantur et requiescunt tales matres, scilicet Maria et Elizabeth, (talibus filiis, scilicet Jesu et Joanne fecundatae!) O si cum Domina tua in montana posses conscendere; si sterilis et Virginis matris suavem contueri complexum, et salvationis officium; puto quod canticum illud sacrum *Magnificat anima mea Dominum*, cum beatissima Virgine, suavi cum modulatione concineres, mirumque conceptum virgineum, una cum propheta parvulo exultans et jubilans, adores! Unde Anselmus ad sororem suam: «Jam cum dulcissima Domina tua in montana conscende: sterilis et Virginis intueri complexum, et salutationis officium, in quo servulus Dominum, (praeco judicem, vox Verbum, inter anilia viscera conclusus, in Virginis utero clausum) agnovit, et indicibili gaudio prophetavit. Beati ventres, in quibus totius mundi salus exoritur, (pulsisque tristitiae tenebris sempiterna laetitia prophetatur!) Accurre, quaeso, accurre, tantis gaudiis admiscere; prosternere ad pedes utriusque, et in unius ventre sponsum tuum amplectere, amicum vero ejus, in alterius utero venerare: «haec Anselmus. (Attende hic, et imitare humilitatis exemplum)¹: quod enim Maria ad Elizabeth, Christus ad Joannem, Domina ad ancillam, Dominus ad servum venire, et Maria Elizabeth servire non dedignatur, quid aliud quam humilitatis exemplum ostenditur? De qua etiam specialiter, in cantico suo praedicto, Maria gloriatur, et plena omnium virtutum, solam humilitatem recognoscit, dicens: Quia respexit humilitatem ancillae suae. Ergo et tu de te humilia, cum Maria (sentias); et quicquid bonis habes Deo, non tibi. cum ea attribuas. (*Vita Jesu Chri.* P. I. cap. VI. 11. = Debreceni-k 351³²—353²⁴. Nyár. XI. 188. l.)

¹ Ezt a kihagyott sort megfelelő felkiáltással pótolja a magyar szöveg.

A közölt szemelvény egyúttal rávilágít az ismeretlen fordító dolgozómódjára. Vajon frater P., ki a kódex ezen részének másolása közben nevének kezdőbetűjét megjelölte, közvetlenül a *Vita* latin szövege alapján dolgozott-e vagy egy már átalakított latin szövegre támaszkodott, nem tudjuk bizonyosan; de valószínű, hogy a *Vita* közvetlen forrása volt a kódexírónak.

2. A Debreceni-k. előző fejezete (327—343. l.), mely a három király imáadásáról szól, szintén sok egyezést mutat a *Vita Jesu Christi* egyik fejezetével.

A *Vita Jesu Christi* I. r. 11. fejezetének címe: *De Epiphania Domini facta tribus Magis*. A kódexnek a három királyok imáadásáról szóló elmélkedése ennek a 11. fejezetnek 1., 6—9, 11., 17., 19. és 20. pontjából felhasznál egyes részeket. A fejezet végén levő imádság szabad átdolgozását is megtaláljuk a végén csonka magyar szövegben. Ide iktatom az imádság latin szövegét:

Oratio. O Jesu bone, qui de Virgine natus teipsum Magis, stella duce, revelasti, et eos per aliam viam in regionem suam redire fecisti; illuminet, Jesu misericors, lumen gratiae tuae tenebras conscientiae meae. et per tuam laetam apparitionem, da mihi plenam tui et mei cognitionem, ut intus te videam, intus te inveniam; ibique myrrham compunctionis internae, thus orationis devotae, aurum dilectionis piae, tuae majestati offeram; et qui per viam tenebrarum et culpae recessi a patria felicitatis supernae, per viam veritatis et gratiae ad eam redeam, te ducente. Amen. (*Vita Jesu Chri.* P. I. cap. XI. ~ Debreceni-k. 343. Nytár XI. 184.)

A visitatióról szóló, második elmélkedés minden átalakítása mellett is sokkal hívebben ragaszkodik a *Vita* szövegéhez, mint a kódexben első helyütt álló elmélkedés. A három királyok imáadásáról szóló elmélkedés nagyon szabadon bánik forrásával.

A Debreceni-k. végén még egy másik elmélkedés is van Szűz Mária örömeiről. *Szűz Máriának hét öröme* (625—630. l.) címet adták a kódex ezen fejezetének. Az elején csonka szöveg-egység teljes szerkezetben megvan a Nagyszombati-k. lapjain. (271³²—296¹³; a Debr.-k.-szel egyező rész 281¹⁰ l.-tól.) A két kódexet ugyanabban a kolostorban másolták, s az egyező fejezet mind a két kódexben egy és ugyanazon kéz írása, épúgy mint a *Szent alázatosságnak dicsérete* (Debr.-k. 576—595² = Nszomb.-k. 249²¹—271³¹) s a *Háborúságot békével szenvedni* (Debr.-k. 595³—602³⁵ = Nszomb.-k. 240³⁰—249³⁰) című fejezetek is.¹

A Szűz Mária hét örömeről szóló fejezetnek forrása a *Thesaurus novus* című szentbeszédgyűjteménynek egyik nagyasszony napi beszéde (Sermones de Sanctis. S. CXV. Argent. 1485.) Ezt a prédikációgyűjteményt Petrus de Palude (Paludanus) Domonkos-rendi szerzetes munkájának tartják s az ő

¹ V. ö. M. Nyelv 1917. 12—13. l.

neve alatt adták ki, de valószínűleg egy ismeretlen ferencendi szerzetes volt a szerzője.¹ A Mária hét örömről szóló beszédet a Nagyszombati-k. átalakítja a Mária hét örömről szóló (héttizedes) örvendetes olvasó, v. i. a ferences olvasó magyarázatává. Ez is egyik bizonyíték a kódex ferences eredete mellett.

c) Egyéb párhuzamok.

A *Vita Jesu Christi* még más kódexeinkkel is érintkezik.

1. A Teleki-k. rózsafüzér-magyarázatára is hatással volt Ludolphus fő műve. *Szűz Mária zsoltáráról* szóló fejezet egyik részében ráismerhetünk a *Vita Jesu Christi* egyik fejezetének gondolatmenetére. A II. r. 82. fejezete Urunk mennybemeneteléről szól. Ennek a fejezetnek 11., 12., 14., 16. és 17. pontjával találunk helyenkénti párhuzamot a Teleki-k. 167²⁴—171⁶ lapján.

2. A *Speculum humanae salvationis* sok helyütt tartalmilag érintkezik Ludolphus fő művével, a *Vita Jesu Christi* elmélkedéseivel. Így pl. a 43. fejezetnek bevezető képül szolgáló példa szintén megvan a *Vita* II. r. 58. fejezetének 3. pontja alatt. Arról szól ez a példa, miféle szolgálat legkellemesebb Isten előtt. Kódexeinkben két helyütt fordul elő ez a példa:

a) A Lázár-k. 88³⁴—92¹⁸ lapján. Forrása Temesvári Pelbárt: *Pomerium de Tempore*. P. aest. S. 47. Pelbárt a *Speculum exemplorum* példagyűjteményt jelöli meg a maga forrása gyanánt. A példagyűjtemény forrása e helyütt viszont a *Speculum humanae salvationis*. Ennyi közvetítéssel jutott el Ludolphus példája a magyar kódexbe.

b) A példának más szerkezete van meg a Tihanyi-k. 121²⁷—124²⁶ lapján. A példa a Mária látogatásáról szóló prédikációba van beleszőve. Magának a prédikációnak forrása Temesvári Pelbárt *Stellariuma*. (Li II. P. III.) A példa azonban betoldás a Pelbárttól fordított szövegben. Pelbártnál is van példa arról szól, hogyan adott hálát Istennek Thales filozófus; a kódex ezt helyettesíti a Ludolphus-szal párhuzamos példával. A kódexíró magába a példába is betoldja még Jézus életének rövid összefoglalását. A kódex példájának közvetlen forrását még nem sikerült meghatároznom.

c) Valami hasonló jelenésre utal a Weszprémi-k. (103^a) is. — Középkori latin irodalmunkban Temesvári Pelbárt és Laskai Oszvát művein kívül megtaláljuk Ludolphus példáját a *Sermones Dominicales* prédikációi (Bpest 1910. II. 15 rövid előadás, II. 226 utalás) között is. Egyelőre szolgáljon ennyi adalékkal Vargha Damján párhuzamaihoz.²

Érdeemes volna tüzetesebben is összehasonlítani Ludolphus de Saxonia műveit kódexeink elmélkedéseivel és imádságaival.

¹ *Kirchenlexikon*. IX. 1323.

² Vargha D. i. m. 13. l.

Valószínűleg sikerülne még egyéb érintkezést is kimutatni Ludolphus és kódexeink között.

2. A Guary-kódex forrásai.

A Guary-k. forrásairól máig sem igen tudunk többet, mint amit Döbrentei Gábor említett a kódex első kiadásakor.¹ E nyelvemlékünk újabb kiadója, Katona Lajos² ígérte, hogy beszámol a kódex forrásairól; de sok más terve mellett ennek az ígéretnak beváltását is meg hiúsította korai halála.

Magam egyéb forrásnomozásaim közben szinte véletlenül akadtam rá a kódex egyik fejezetének forrására. Közlöm azt, amit tudok a kódex forrásairól.

a) Hét szent jószág.

A *Guary-kódex* egyik részének (65^{2a}—99^{1a}) ezt a címet adta Katona Lajos: *Hét szent jószág*. Ez az elmékedés fölveti a kérdést, van-e valami szent jószág, vagyis erény, mellyel valaki kiérdemelheti, hogy lelke halálakor legott fölrepül a mennyországba. Ugyanerre a kérdésre megfelel a kódexeink forrásai között már ismeretes Discipulus (Herolt János) is Sz. István első vértanúról szóló prédikációiban, a *Sermones Discipuli de Tempore* című szentbeszédgyűjtemény 13. és 14. beszédében. A beszédnek címe: *De sancto Stephano. Quod novem generibus hominum celum est apertum.*³

Discipulusnak ezt a két összefüggő beszédét dolgozza át a Guary-k. ezen fejezete. Discipulus 9 szent jószágról szól, a kódex csupán hétről. A magyar átdolgozó szabadon bánik a forrásául szolgáló szentbeszédekkel. Elhagy belőle egyes részeket, változtat a sorrenden is: hol az egyik beszédből merít, hol a másiktól, közbe is told egyéb részeket — ezeknek forrása részben még meghatározásra vár.

A magyar kódexíró dolgozó módját szemlélteti a *Hét szent jószág* s a latin forrás összefüggését és vázlatát feltüntetető alábbi párhuzam:

<i>Guary-kódex.</i>	<i>Discipulus: Sermones de Tempore.</i>
66 ^{2a} —3 ^b Elfő zent iozag az artatlanfag, ki adatic embör nec az meg kerez-tölefbe	S. XIII. P. Primo aperitur parvulis per baptismum.
66 ^{2a} —66 ² Mafod zent iozag az igaz, es eleg penitencia	S. XIV. K. Nono coelum aperitur illis qui per opera poenalia satisfactionem peccatorum suorum implent.

¹ *Régi magyar nyelvemlékek*. IV. k. I. r. Bevezetés.

² XV. k. XXIV. l.

³ Discipulus szentbeszédeinek 1482. évi bázeli kiadását használtam.

- 66^s—69^{io} Harmad zent iozag az tel'es buču vallas S. XIII. B. Tertio coelum aperitur qui plenariam indulgentiam consequuntur.
- 69²⁰—71⁴ Neged zent iozag vag'on... meg bizoñoytot zerzedbe menes S. XIII. D. Quarto coelum aperitur per ingressum religionis approbatae.
- 71⁴—73⁴ Ötöd zent iozag... az zent, es bizon töredelmefeg S. XIV. F. quinto coelum aperitur per intensam contritionem.
- 73^s—74^{2s}+75²⁹—76¹⁰ Hatod zent iozag... martirumfagnac zenuedefe S. XIII. Q+S+A. Secundo coelum aperitur per martirium.
- 76¹¹—77^{2s}+77^{2s}—81⁺+80^{8s}—80^s az le-lögbees harumkeppen valo martirumfag lehet S. XIII. R. triplex est spirituale martirium.
- 81²²—82³¹+97¹⁷—20⁺+98²⁹—85⁺ Heted zent iozag... az zent gonas S. XIV. G. Sexto aperitur coelum per frequentam confessionem.

2. Az ismeretlen magyar átdolgozó főleg a hetedik szent jószág, a gyónás tárgyalásánál told be máshonnan vett tanítást. Itt s más betoldásainál is példák elmondásával fűszerezi az oktatást. A példák egynek kivételével megvannak Discipulus szentbeszédeiben is. A Discipulus példáival párhuzamos történetek a következők:

a) Egy jámbor nemes asszony megkönyörül a pokloson (78¹—80^{8s}). Ez a világjáró leprosus-legenda, mely *Arpádházi Sz. Erzsébet legendájában* is megvan. A Guary-k. példájának közvetlen forrása gyanánt már régebben megjelöltem a *Scala coeli* egyik példáját.¹ Discipulus *Promptuarium exemplorum* c. példatárában (M. ex XXXI—XXXII.) egymásután kétféle szövegezésben is megtaláljuk a bélpoklosról szóló legendát. Az első helyen álló szerkezet hosszabb s közelebb áll kódexünk s a *Scala coeli* szerkezetéhez.

Van azonkívül Discipulus szentbeszédei (*Sermones de Tempore*. S. LXVII. D) között egy másik, nagyon érdekes változata a leprosus-legendának, mégpedig Arpádházi Sz. Erzsébettel kapcsolatban. A legenda vázlatát elmondja a tartalomjegyzék: «Beata Elisabeth seruiuit quattuor diebus leproso horribili, et Christus quinto die apparuit ei dicens, quia mihi seruiuisti. habebis gaudia coeli.» Sz. Erzsébet a marburgi kórházban négy napig szeretettel ápolt egy rettentő külsejű bélpoklost. Azután eltűnt a beteg. Ötödik napon megjelent Krisztus Sz. Erzsébetnek. Ennek a szép szerkezetnek párhuzamát nem ismerem a középkori irodalomban.

¹ Johannes Junior: *Scala coeli*. Lübeck 1476. fol. 55^b. (V. ö. *Ethnographia* 1910. 262. és 265. l. Ott közöltem a *Scala coeli* példájának szövegét is).

b) Két prédikátor fráter látomása egy asszonynak elkárhozásáról, ki a gyónásban elhallgatta egy nagy bűnét. (91²⁷—96²⁷.) A hosszú lélekzetű példa Discipulusnál szintén kétszer is megvan *Sermones de Tempore*. S. CXXV. C. — *Promptuarium exemplorum*. C. ex. XXIV. A magyar fordítás nem betűszerinti hűségű.

c) (Aquinói) Sz. Tamás előtt az ördög azt vallja, hogy a gyónást gyűlöli legjobban. (98³⁶—99¹⁷.) Evvel a példával fejeződik be az egész fejezet. Megvan e történet eltérő szöveggel a *Példák könyve* (6⁶—8²²) lapjain is. Mindkettőnek forrása Discipulus: *Promptuarium exemplorum*. C. ex. XIV. A két magyar szerkezet közül a *Példák könyve* ragaszkodik hívebben a közös forráshoz.

Hét szent jószágról szól a Nagyszombati-k. (308—314 l.) egyik tanítása is. Csupán tartalmi egyezés van közte és a Guary-k. fejtegetése között.

b) A rágalmazásról.

A Guary-k. szövege e fejezetben (21¹⁸—31¹²) maga utal kétrendbeli forrására. Ennek alapján már Döbrentei Gábor összevetette e tanítást forrásaival. A kettős forrás: Paraldus (Perault) Vilmos *Summa aurea de virtutibus et vitiis* c. munkája és Sienai Szt. Bernardin egyik prédikációja a rágalomról. Döbrentei közli a párhuzamos latin és magyar szöveget. Szorgalmas böngészéssel még ki lehet egészíteni Döbrentei egybevetését. Magam szövegvizsgálódásom alapján máris közölhetek néhány adalékot.

1. A *Summa de vitiis* szövegében következő helyet vettem észre, mely elkerülte Döbrentei figyelmét:

Cuius ratio potest esse hoc quod dicit salomon quod melius est nomen bonum quam diuitie multe. Unde qui nomen bonum alicui auferit magis nocet ei quam si ei multas diuitias furaretur. (IX. cap. VII. B. = *Guary-k* 14²⁴—27 Ny.-tár XV. 116.)

2. A Sienai Szt. Bernardin prédikációjára támaszkodó részben már eredményesebb a böngészés. Íme néhány adalék:

a) Unde Bernardinus ad Eugenium: Velle audire, et detrahere, quod horum damnabilis sit non facile est diffinire. Et iterum idem ait: Detractor, et detractoris libenter auditor uterque diabolum habet. Ille in lingua, iste vero in aure. Ex quo patet quod quot detractiones audis tot in auribus daemones recipis. Unde Augustinus. Non accomodes aures tuas ad percipiendum verba detrahentis, ne accipias mortem in anima tua. Detrahenti enim, et audienti animo utrisque esca mortis est detractio. (*Quadragesimale de evangelio aeterno*. S. XXIX. art. III. cap. III.¹ = *Guary-k*. 25²⁸—25²⁸.)

¹ S. Bernardi Senensis *Opera omnia*. Velence 1745. II. k. 168. l. Ny.-tár. XV. 120.)

b) Unde Bernardus exponens illud ad Rom. 1. detractores Deo odibiles, inquit: Nec mirum si sunt Deo odibiles, quum istud vitiam charitatem quae Deus est acrius ceteris persequitur. Qui enim detrahit primo se prodit vacuum charitate. et deinde intendit ut is cui detrahitur veniat in odium et contemptum. Ferit etiam charitatem in omnibus qui audiunt linguam maledictam, et, quantum in se est, necat funditus, et extinguit. (Uo. art. I. cap. III. — Guary-k. 28^a—29^a. Ny.-tár XV. 122.)

Az ismeretlen magyar fordító dolgozasmódja itt is ugyanolyan, mint a hét szent jószágról szóló fejezetben. Epügy bánik forrásával.

3. Augsburgi Dávid Formula novitiorum-a a Horváth-kódexben.

A Horváth-k.-nek a 221. lapon kezdődő része ezt a címet viseli: *zent bernald doctornak mondasy. az zerzetes életrevl.* A doctor mellifluusnak, Sz. Bernátnak tulajdonított munkák között valóban megtaláljuk e szerzetes életszabályok kétharmadának forrását. *Opusculum* in haec verba: *Ad quid venisti?* című munkát Migne is fölvette Szt. Bernát összes munkáinak sorozatába. Ezt a munkát Szt. Bernát munkája gyanánt már 1594-ben Rómában kiadta Voss Gellért.¹ E mű azonban nem tartozik Sz. Bernát hiteles munkái közé. Újabban a kritikai vizsgálódás fénye után indulva Augsburgi Dávid († 1271.) ferencrendi szerzetes művének tartják.² Nála *Formula novitiorum* a címe. Fölmerült az a vélemény is, hogy a *Formula novitiorum* eredetileg Augsburgi Dávid rendtársának és kortársának, Szt. Bonaventurának műve és Dávid csupán átdolgozta.

Augsburgi Dávid (David de Augusta) a XIII. századi rémet misztikának neves képviselője. Tanára, missiós körútjain pedig társa is volt a század leghíresebb német hitszónokának, Regensburgi Bertholdnak. Jeles újoncmestere volt a Németországban még a nagy rendalapító, Assisi Szt. Ferenc életében megtelepedett rendnek. A *Formula novitiorum* teljes szövege Dávid szülővárosában, Augsburgban 1596-ban jelent meg először nyomtatásban. Első részét azonban már 1483-ban kiadták Harlemben.³ Könnyen hozzáférhető újabb kiadása a *Bibliotheca veterum patrum* (Köln 1618.) XIII. köt. 413. lapján. Itt a *Formula* terjedelmesebb, mint a Szt. Bernátnak tulajdonított *Ad quid venisti.*

Az *Ad quid venisti?* összesen 24 fejezetből áll. A *Formula novitiorum* tulajdonképen kettős könyv, két külön részre tagozódik: I. Formula novitiorum de exterioris hominis refor-

¹ Migne: *Patrologia Latina*. T. CLXXXIV. 1189.

² *Kirchenlexikon*. III. 1413., II. 425.

³ Hain: *Repertorium bibliographicum*. 7257. sz.

matione. II. Formula novitiorum interioris hominis. Az *Ad quid venisti?* megfelel az első rész I—XXXII. fejezetének; de ez a rész is bővebb a *Formula* lapjain, ott 41 fejezetre van osztva. Részben felaprózza az egyes fejezeteket több rövidebb fejezetre; de vannak benne hosszabb, kibővített fejezetek s egészen újak (pl. cap. III., X., XIII.) is. Elején Dávidnak tanítványához, Bertholdhoz intézett ajánlását találjuk.

Szt. Bernát mondásai a szerzetes életről, melynek magyar fordítását a Horváth-k. (221—268. l.) őrizte meg, tulajdonképpen a *Formula novitiorum* I. részének a fordítása. A magyar fordítás kétharmada megfelel a Migne által Sz. Bernát művei között kiadott latin szöveg egymásutánjának. Az *Ad quid venisti?* 24 fejezetéből a magyar kódexben 26 fejezet lett. A kódex szövege egyébként 35 fejezetre oszlik.

Az *Ad quid venisti?* s a Horváth-k. fejezetei ekként felelnek meg egymásnak: Cap I—V. = Horv.-k. 1—5. fej. Cap. VI. + VII. = 6. fej. Cap. VIII—XVI. = 7—15. fej. Cap. XVII. = 16—18. fej. Cap. XVIII. = 19. fej. Cap. XIX. = 20. fej. + 21. fej. eleje. (246³⁸—247¹².) Cap. XX. = 21. fej. második része (247¹²—248²⁰.) Cap. XXI—XXII. = 22—23. fej. Cap. XXIII. = 24—25. fej. Cap. XXIV. = 26. fej. első fele. (250¹⁸—252⁹.) Ez az utolsó fejezet a magyar fordításban hosszabb, épúgy mint a *Formula* szövegében.

A magyar fordítás végső fejezeteinek megfelelő latin szöveget megtaláljuk a *Formula novitiorum* kiadásában. A *Formula* s a Horváth-k. fejezetei így felelnek meg egymásnak: Cap. XXXII—XXXXI. = 26—35. fej. A 26. fejezet közepétől, a 252. l. 9. sorától kezdve (Mely igeen azzonyallatoknak nyayaffagyt . . .) a magyar fordításnak megfelelő latin szöveg egyedül a *Formula* kiadásában van meg. A magyar fordítás előző részeit kétféle latin szöveggel is egybevetethetjük.

Eszerint a Migne kiadta szövegből s a *Formula* kiadásából összeállíthatjuk a magyar fordításnak megfelelő teljes latin szöveget addig is, míg valamely szerencsés kezű kutató ráakad egy olyan kéziratot latin szövegre, mely pontosan megfelel a magyar fordításnak.

Mutatóba közlök némi szemelvényt a Horváth-k. 26. fejezetének megfelelő latin szövegből, még pedig a fejezet közepének megfelelő részből, ahol a kétféle latin szerkezet érintkezik.

Ad quid venisti? Cap. XXIV. (De specudo omnium virtutum nobis proposito, id est vita Christi.¹

... Non enim studuit se vindicare in verbo mordaci et amaso: sed blanda et humili responsione, alterius malitiam sanabat. Item, quam sollicitus in animarum salute: pro quarum salute, (cum Deus esset, nasci² et mori

¹ A fejezetek címét egyáltalában nem fordítja le a magyar szöveg.

² F-ben is hiányzik e néhány szó.

dignatus est. (Qui est benedictus super omnia in saecula. Amen.)³ — *A* szerkezet = Horv.-k. 251⁴—252⁵. Nytár VI. 350. l.)

Formula novitiorum. Cap. XXXII. (De meditando de Christo Jesu.)

... non studuit se vindicare verbo mordaci et amaro, sed blando et humili responso alterius malitiam sanare, item quam compositus in omnibus gestis suis, quam sollicitus de animarum salute, pro quarum amore mori dignatus est (quomodo seipsum esemplum praebuit omnis boni), quomodo mulierum familiaritatem et colloquia evitavit causa exempli, unde et discipuli mirabantur quando solus cum Samaritana Equebatur, eo quod insolitum in eo videretur... (C szerkezet = Horv.-k. 251⁴—252⁵).

A latin szövegek ismeretéből mindig sok tanulságot meríthet a kódexek nyelvével foglalkozó nyelvűvár. Érdemes megfigyelni, hogyan birkózik meg a magyar kódexíró főleg a ritkábban előforduló latin szavak és kifejezések fordításával. A 26-ik fejezetben pl. scandalum = gonoz pelda. A rá következő fejezetben: quam ut curialiter exprimas notas cantus = hog nem mynt vduarlo keppen eneklefnek mogyat tegyed (255¹¹); vanitas = hevfag, levitas = hevfagos vigadalom; intentio tua = te igyekevezeted. Az 1. fejezetben: dieta = zenuedetevffeg. S így folytathatnám a példákat. A nyelvújítás nyomait a Horváth-kódexben is tanulmányozhatjuk.

TIMÁR KÁLMÁN.

³ Evvel a betoldással végződik a fejezet s az egész munka az *A* szerkezetben. Ez nyilván csonka kéziratnak kiadása.